

**Agnieszka Trąbka, *Tożsamość rekonstruowana.*
Znaczenie migracji w biografach Third Culture Kids,
Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014, ss. 285**

KRZYSZTOF JASKUŁOWSKI

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
Wydział Zamiejscowy we Wrocławiu

Jeden z trendów we współczesnych procesach migracyjnych to rosnąca liczba wysoko wykwalifikowanych migrantów, którzy prowadzą mobilne życie w skali całego globu. Wysoko wykwalifikowani migranci wyjeżdżają na dłużej ze swojego kraju pochodzenia często z całymi rodzinami, w tym z dziećmi. Agnieszka Trąbka w swojej interesującej książce postanowiła przyjrzeć się tożsamościowym konsekwencjom wielokulturowego dzieciństwa. Przedmiotem jej zainteresowania są Third Culture Kids (TCK) – jak nazywane są osoby, które ze względu na migrację rodziców, od wczesnych lat swojego życia związane były z dwoma lub więcej krajami. TCK to najczęściej dzieci dyplomatów, pracowników międzynarodowych korporacji, inżynierów na kontraktach, działaczy globalnych organizacji charytatywnych. Dzieci, przemieszczając się razem ze swoimi rodzicami, mają długotrwały kontakt z kilkoma kulturami: kulturą kraju swoich rodziców, kulturą lub kulturami krajów zamieszkania. Pojęcie trzeciej kultury odnosi się do faktu, że TCK są socjalizowane zarówno do kultury kraju pochodzenia, jak i różnych innych kultur, co w efekcie prowadzi do wykształcenia się swoistego kulturowego amalgamatu. Warto zauważyć, że pojęcie TCK powstało już w latach 50. XX wieku i przypomina nieco późniejszą koncepcję hybrydyczności rozwijaną na przykład w brytyjskich studiach kulturowych w kontekście badań nad diasporą. Podobnie jak pojęcie hybrydyczności koncepcja trzeciej kultury akcentuje heterogeniczność i niespójność nowych form kulturowych. Autorka używa kategorii TCK wymiennie z określeniem globalni nomadzi – co jednak w świetle wniosków przedstawionych w pracy wydaje się nieuprawnione.

Z książki wynika bowiem, o czym jeszcze będzie mowa, że jedynie część TCK wybiera nomadyczny styl życia.

Książka Agnieszki Trąbki to nie tylko opis zjawiska TCK czy przedstawienie historii tego pojęcia (rozdział pierwszy) – aczkolwiek praca przynosi wiele interesujących informacji na ten temat. Oprócz opisu fenomenu TCK – co jest pierwszym celem książki – autorka stawia sobie również dwa inne zadania badawcze. Najwięcej miejsca Agnieszka Trąbka poświęca drugiemu celowi, mianowicie wyodrębnieniu i opisaniu strategii tożsamościowych realizowanych przez TCK oraz analizie czynników mających wpływ na wybór tej, a nie innej strategii. Szuka związków między specyficznym dzieciństwem a strategiami tożsamościowymi wybieranym przez TCK w dorosłym życiu. Zdaniem autorki jej książka może również – co jest trzecim celem pracy – przyczynić się do lepszego zrozumienia wpływu migracji na proces powstawania nowego typu tożsamości. Jak wyjaśnia: „niniejsza praca (...) może rzucić nowe światło na toczące się w naukach społecznych dyskusje na temat roli przestrzeni w konstruowaniu tożsamości, wpływu migracji czy mobilności na tożsamość narodową i rozmaite formy tożsamości ponad- czy transnarodowej bądź wyłaniania się nowych form wspólnotowości niespełniających tradycyjnych kryteriów przynależności, takich jak narodowość, religia, etniczność itp.” (s. 30).

W celu odpowiedzi na pytanie, jak wygląda proces konstruowania tożsamości u osób, które w dzieciństwie przebywały przez dłuższy czas poza krajem pochodzenia, autorka przeprowadziła wywiady narracyjne z 53 osobami w Krakowie, Warszawie, Berlinie, Monachium i Nowym Jorku w latach 2010–2012. Wywiady narracyjne pozwoliły ograniczyć do minimum ingerencje badacza w biograficzne opowieści snute przez rozmówców i uzyskać dane na temat tego, jak sami TCK postrzegają swoje życie. Jak wyjaśnia Agnieszka Trąbka, w swoich analizach wykorzystwała metodę biograficzną w jej subiektywistycznym wydaniu. Książka nie ma zatem na celu rekonstrukcji obiektywnych faktów z życia jednostki; chodzi raczej o sens, jaki rozmówcy *hinc et nunc* przypisują przeszłym wydarzeniom. Mówiąc słowami autorki, przedstawiciele nurtu subiektywistycznego „nie interesuje odpowiedniość między narracją a rzeczywistym przebiegiem życia narratora – narracja biograficzna jest dla nich bowiem zmieniającą się w czasie interpretacją swojego życia i odbiciem subiektywnych przeżyć” (s. 59). Niekiedy jednak – mam wrażenie – z pracy przebija obiektywistyczny ton. Na przykład omawiając kwestie przeprowadzek, autorka stwierdza: „z zebranych przeze mnie wywiadów wynika, że psychologicznie najtrudniejsza jest dla dziecka sytuacja, gdy zostaje postawione przed faktem dokonany” (s. 137). Wywiadów udzielali jednak dorośli ludzie – trudno na ich podstawie ustalić, co myśleli i przeżywali jako dzieci, ponieważ przedmiotem badań są sformułowane po kilkunastu czy

kilkudziesięciu nawet latach interpretacje dzieciństwa, na które wpływ mogło mieć wiele różnych czynników. Z wywiadów dowiadujemy się, jak dorośli po latach widzą swoje dzieciństwo, inną nieco kwestią jest faktyczny przebieg tego dzieciństwa. Wydaje się, że w pracy widoczne jest pewne napięcie między, by tak nieco upraszczająco powiedzieć, perspektywą socjologiczną a psychologiczną (zauważmy, że autorka jest zarówno socjolożką, jak i psycholożką z wykształcenia). Agnieszkę Trąbkę interesują z jednej strony narracje dorosłych o swoim dzieciństwie stanowiące podstawę analizy ich obecnej tożsamości, z drugiej natomiast strony faktyczne dzieciństwo tych dorosłych w kontekście zdrowia i psychicznej równowagi.

Oprócz wywiadów narracyjnych autorka dodatkowo przeprowadziła analizy autobiografii napisanych przez TCK, blogów i forów internetowych dla TCK. W trakcie pobytu w Nowym Jorku zrealizowała również kilka krótkich obserwacji uczestniczących podczas spotkań TCK. Aby uniknąć metodologicznego nacjonalizmu, zamiast koncentrować się na TCK pochodzących z konkretnego państwa, włączyła do badań uczestników różnych narodowości. Jak wyjaśnia, nie chciała na badaną rzeczywistość nakładać ram państwa narodowego. Mam jednak wrażenie, że kwestia metodologicznego nacjonalizmu została mimo wszystko potraktowana nieco zdawkowo: zabrakło na przykład dyskusji esencjalizmu i metod pozwalających na jego uniknięcie, zwłaszcza w kontekście narodu czy kultury narodowej. Chociaż nie jest to głównym przedmiotem książki, to autorka przecież czasami odwołuje się do porównań międzykulturowych, zestawiając na przykład doświadczenia TCK różnej narodowości.

Pojęcie tożsamości autorka rozumie dosyć ogólnie za Jerzym Szackim „jako sposób, w jaki mniej lub bardziej świadomy sytuujemy się w naszym świecie społecznym” (s. 14). Definicja mówi raczej o tożsamości społecznej, natomiast Agnieszkę Trąbkę interesuje przede wszystkim tożsamość jednostkowa. W kontekście tożsamości autorka używa wywodzącego się z teorii gier i racjonalnego wyboru pojęcia strategii. Jak pisze: „Przez strategię rozumiem sposób działania zakładający podmiotowość jednostki, ale równocześnie uwzględniający przymus strukturalny – naciski oraz szanse, jakim jednostka podlega” (s. 17). Interesuje ją zatem, by tak powiedzieć, zarządzanie tożsamością, które jednak nie jest całkowicie dowolne. Jednostka spotyka się z szeregiem różnego rodzaju ograniczeń, nie zawsze zdając sobie sprawę z ich istnienia: tożsamość jednostki to nie tylko swobodna indywidualna kreacja, lecz także efekt różnorodnych społecznych uwarunkowań. Autorka wyróżnia pięć wymiarów tożsamości, które równocześnie wyznaczają konstrukcję książki: każdy aspekt omawiany jest w osobnym rozdziale (rozdziały od drugiego do szóstego). Wyodrębnione w celach analitycznych wymiary tożsamości są w rzeczywistości ze sobą na wiele sposobów

związane. W książce znajdziemy zatem nieco powtórzeń – nie należy jednak traktować tego jako wady pracy: pewne powtórzenia są nie do uniknięcia, poza tym za każdym razem otrzymujemy inne spojrzenie na problem.

Pierwszy aspekt tożsamości – który zostaje wyróżniony za klasycznymi już rozważaniami Paula Ricoeura – to *ipséité*, czyli odrębność od innych osób kształtowana w relacjach społecznych. Analizując ten wymiar tożsamości, autorka koncentruje się przede wszystkim na poczuciu inności w kontekście funkcjonowania TCK w rodzinie, szkole, wśród rówieśników. Pokazuje jak przekonanie o obcości przeradza się w doświadczenie wyjątkowości, a także konfirmację swojej tożsamości przez TCK, co często wiąże się z kontaktami z ludźmi mającymi podobne biografie. W tym celu często TCK wykorzystują Internet; jednak wbrew głosom niektórych teoretyków społecznych zapośredniczone kontakty traktowane są raczej jako przedłużenie lub niedoskonały substytut relacji bezpośrednich i nie prowadzą do powstawania jakichś bardziej trwałych wirtualnych wspólnot zastępujących życie off-line. Drugi wymiar tożsamości to sprawczość, czyli poczucie kontroli nad własnym życiem. W opowieściach TCK dość często mówią o ograniczonej kontroli nad swoim życiem w dzieciństwie, co wiązało się z faktem, że decyzje o przeprowadzce podejmowali rodzice, zostawiając dziecku niewiele czasu do pogodzenia się z nową sytuacją. Agnieszka Trąbka przekonuje o potrzebie żałoby i rytuałów, które pozwoliłyby dziecku na „oswojenie się” z przeprowadzką i swego rodzaju stratą. Autorka opisuje, w jaki sposób w dorosłym życiu TCK próbują odzyskać poczucie kontroli, angażując się na przykład w działalność artystyczną czy afirmując swoją biografie, pisząc książkę czy prowadząc blog. Taką strategią przywracającą kontrolę wydaje się również usamodzielnienie się od rodziców – omawiane jednak w rozdziale pierwszym dotyczącym kwestii odrębności.

Trzeci wymiar tożsamości – jak przekonywał wspomniany Ricoeur – to *memete*, a więc ciągłość, świadomość, że mimo upływu czasu jest się wciąż tą samą osobą. Autorka obrazowo opisuje doświadczenie tymczasowości i braku kontaktu z przeszłością, które nierzadko pojawia się w życiu TCK ze względu na częste przeprowadzki. Pokazuje również różne sposoby radzenia sobie z brakiem ciągłości, na przykład poprzez podtrzymywanie kontaktów z miejscami i ludźmi z przeszłości czy negacje znaczenia przeszłości i orientacji na teraźniejszość i przyszłość.

Czwarty wymiar to spójność, czyli przekonanie o wewnętrznym uporządkowaniu i kompletności elementów tożsamości. Znajdziemy tutaj analizy spójności w kontekście języka, wartości, religii, imienia oraz tożsamości narodowej. Co interesujące, mimo że TCK funkcjonują w przestrzeni transnarodowej, to tożsamość narodowa stanowi dla nich ważny punkt odniesienia: pozytywny bądź

negatywny. Inaczej mówiąc, TCK czują potrzebę określenia swojego stosunku do narodu; nawet jeżeli odrzucają znaczenie narodowej tożsamości, paradoksalnie potwierdzają wagę tej kategorii w swoim życiu. Ostatni wreszcie aspekt tożsamości to wymiar przestrzenny. Szczególnie dużo miejsca autorka poświęca stosunkowi TCK do kraju pochodzenia i kraju rodziców. Swoją analizę wymiarów tożsamości autorka podsumowuje w tabeli umieszczonej na końcu rozdziału szóstego. Jednak niektóre strategie, np. profesjonalizacja tożsamości, omawiane są w innych rozdziałach, niż to sugeruje tabela.

Książka pokazuje, że trudno mówić o jakimś charakterystycznym dla TCK przebiegu biografii czy strategiach tożsamościowych. Jak wyjaśnia autorka: „uczestnicy moich badań w zróżnicowany sposób odnosili się do swojego życia. Niektórzy akcentowali koszty związane z mobilnością, samotność i wykorzenienie, inni uważali się za wybrańców losu” (s. 247). W narracjach TCK koszty wiązały się przede wszystkim ze zmianami miejsca zamieszkania, natomiast w kategoriach zysku mówiono głównie o wielokulturowości i nabywaniu kompetencji kulturowych.

W ostatnim, siódmym rozdziale, jako że trudno mówić o jednym przebiegu życia, autorka przedstawia typologię biografii TCK. Typologia nie oddaje jednak złożonych analiz przeprowadzonych w książce, ponieważ opiera się tylko na dwóch kryteriach. Pierwsze kryterium to orientacja czasowa (a więc wymiar trzeci tożsamości). Autorka wyróżnia tutaj trzy możliwości: orientację na przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. Drugie kryterium to stosunek do przestrzeni (aspekt piąty tożsamości), który może mieć dwojaki charakter: dążenie do osiedlenia się albo tendencja do prowadzenia mobilnego sposobu życia. W efekcie otrzymujemy sześć możliwości. Dążących do osiedlenia można – ze względu na różny stosunek do czasu – podzielić na powracających do domu, zadomowionych, poszukujących domu. Wśród mobilnych można natomiast wyróżnić: kontynuatorów, nomadów, odkrywców. Nie ma potrzeby omawiać w recenzji szczegółowo tych kategorii – zainteresowanych odsyłam do książki. Zauważmy tylko, że dla każdego z tych typów charakterystyczne są pewne uwarunkowania strukturalne i strategie tożsamościowe, np. nomada zamieszkiwał w dzieciństwie wiele krajów, w dorosłym życiu cechuje się skłonnością do przeprowadzek i nastawieniem na karierę.

Na początku recenzji zauważałem, że autorka stosuje pojęcie TCK wymiennie z określeniem globalny nomada. Jednak w świetle przedstawionej przez nią typologii nie wszyscy TCK to nomadzi, nie wszyscy TCK, co sugeruje to pojęcie, mają poczucie tymczasowości, cechują się brakiem przywiązania do określonej przestrzeni, mają potrzebę przeprowadzek itd. Nasuwa się również refleksja, że analizy autorki pokazują bogactwo strategii tożsamościowych

TCK, których nie można zredukować do paru obrazowych metafor turysty, włości czy kosmopolity. Nasuwa się również pytanie, na ile doświadczenia TCK są charakterystyczne i wyróżniające ich spośród innych kategorii ludzi. Autorka zdaje się niekiedy przeceniać wyjątkowość ich biografii. Na przykład wydaje się, że trauma związana z decyzją rodziców o przeprowadzce dotyczy nie tylko migrantów międzynarodowych, lecz również tych, którzy przemieszczają się w obrębie kraju, co zresztą pokazuje jej książka: jedna z badanych opowiada, jak w dzieciństwie nie chciała się przeprowadzić z Miami do Chicago, ponieważ przywykła do pierwszego miasta. W takim przypadku dziecko również może, na przykład, nie mieć przyjaciół od dzieciństwa czy czasu na pożegnanie się. Można się zastanawiać, czy nie jest to swego rodzaju przejaw krytykowanego przez Agnieszkę Trąbkę nacjonalizmu metodologicznego. W tym przypadku ten nacjonalizm przejawiałby się w przekonaniu, że naprawdę znaczące migracje wiążą się przekraczaniem granic narodowych, które utożsamia się z państwowymi.